

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЙОТИ

6 / 2021

Бог қўйида икки дарахт –
Бир-бирига интизор.
Сен – бир дарахт,
Мен – бир дарахт,
Қуйиб-қуйиб ўтдик ёр.

Шеър тахлилидан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Шеър бадий жихатдан юксак савияда ёзилган.
2. Шоир фалсафий фикрларини ифодалаш учун дарахтга хос хусусиятлардан унумли фойдаланган.
3. Шеърдаги ҳар бир сўз ўзининг мустақкам ўрнига ва залворига эга.
4. Шеърда гарчи ўкинч, пушаймонлик ҳислари мавжуд бўлса-да, ўқувчини умрни беҳуда ўтказмасликка, ўз бахти учун курашишга чакиради.

РЕЗЮМЕ. Мақола Усмон Азимнинг “Ҳаёт қўшиғи” шеърдаги рамз, тасвир ва ўкинч ифодасини ёритишга бағишланган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена освещению символики, образа и выражения досады в стихотворении Усмана Азима “Песнь жизни”.

RESUME. The article is devoted to the symbolism, image and expression of regret in the poem “Song of Life” by Usmon Azim,

Таянч сўз ва иборалар: Усмон Азим, шеър, образ, рамз, дарахт, маҳорат, бадий санъатлар.

Ключевые слова и выражения: Усман Азим, поэзия, образ, символ, дерево, мастерство, художественные средства изображения.

Key words and word expressions: Usman Azim, poetry, image, symbol, tree, skill, fine arts.

Гулзода СОАТОВА

“МАОРИФ ВА ЎҚИТЎВЧИ” ЖУРНАЛИ ВА ЭЛБЕК ИЖОДИ

Элбек тахаллуси билан танилган шоир, адиб, таржимон Машрик Юнусов бутун ҳаётини эл хизматига бағишлаган эди. Фитратни ўзига устоз деб билган, Чўлпон шеърятига эргашиб туркум шеърлар битган истеъдодли адиб янги ўзбек адабиёти саҳифаларини ёник шеърлари, маҳзун руҳдаги ҳикоялари ва бир неча дostonлари билан бойитди. У ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси, ислохотчи педагог сифатида ҳам алоҳида ҳурмат ва эътирофга сазовор бўлган эди. Бироқ унинг фаолияти 39 ёшида фожиали равишда барбод бўлди. Элбек ўз сафдошлари Чўлпон, Боту, Ғулom Зафарий, Рафик Мўмин, Ғози Юнус каби қатор илғор зиёлилар билан бирга катағон қурбони бўлди.

XX аср адабий жараёни муаммоларини ўрганишда “Маориф ва ўқитувчи” журнали алоҳида ўрин тутади. Журнал ўзбек тили ва адабиётининг илмий муаммолари, адабий-танқидий мақолалар, бадий асарлар таҳлили, таржимашунослик муаммолари ҳақида долзарб материалларни мунтазам ёритиб борди. Ойда бир марта чоп этилган журнал кўпроқ жадид ижодкорлари асарларига эътибор қаратган. Журналнинг 1925 йилги сонларида Элбекнинг “Қишлоққа саёҳат” (1-сон), “Кузатишда”

(2-сон), “Келгусининг куёши” (9–10-сонлар) номли ҳикоялари, “Кўклам чоғида япроқлар” (2-сон), “Сирдарё” (3-сон), “Бибиҳоним мадрасаси” (4-сон), “Эй хотун” (7–8-сонлар), “Шам” (11–12-сонлар) сингари шеърлари нашр этилган.

“Қишлоққа саёҳат” ҳикоясида шоир болалиги ўтган қишлоққа қилган саёҳатини ва ундан олган таассуротини ҳикоя қилади. Ёшлиқдаги хотиралар билан кўкламда қишлоғига саёҳатга чиқади. Оппок қорли тоғлар, кўм-кўк ўрмон, ўрмон ичидан оқиб келгувчи шаркирок дарё, меҳнаткаш одамлар бирма-бир кўз ўнгидан ўтади. Аммо қишлоққа боргач, у ердаги хору зорликни, қолоқликни кўриб, сўзлашга сўз топа олмайди. Биринчи бўлиб уни тоғлар кутиб олади ва унга шундай дейди: “Мана, болам, биз сени кўп кутдик, белларимиз букилиб, мункайиб қолдик. Бизда куч қолмади, мана энди юртингни ўзинг сакла!” Кейин дарё эрқаланиб югуриб келиб, бир нималарни шивирлайди. 1919 йил воқеалариними ёки эркин турмушини мактайдими билмайди. Бинолар емирилган хароба, кишилар кўзида умидсизлик, ҳаётдан бешиш, очлик ҳукм суради. Булар шоирни қаттиқ ўйга толдиради. Бу ҳолнинг сабабини қуйидагича изоҳлайди: “Бунга сабаб ялқовлик, билимсизлик, яшамок йўлларини ўрганмаганлик ва ўргатмаганликдир”. “Кузатишда” ҳикоясида эса узоқ йўлга боласини кузатишда ота-онанинг чеккан изтироблари гавдалантирилган. Ҳикоя қаҳрамони Тош бобо мунтазам сафарда юриб, ота-онасини кўп изтиробга қўйганини, буни ўз ўғлини сафарга жўнатаётиб тушунганини тасвирлайди. Ҳикояда қизиқ бир ўрин бор, Тош бобо биттаю битта ўғли ўқиган жадид мактабига салбий фикр билдиради, аммо кун келиб ўғлининг узоқ шаҳарда ўқиётганлигидан фахр хиссини туяди.

“Келгусининг куёши” ҳикоясида илм-маърифат тараннум этилади: қоронғи ярим кечада, ҳамма уйкуга кетган пайтда, фақат бир хонадонда чирок ўчмаган эди. Учта жой солинган, бирида одам йўқ эди. Онаси эса ухломасдан боласини ётишини кутарди. Бу пайтда кечани ёритгувчи шам ёғдуси билан келажакни ёритгувчи келгусининг куёши ёғдуси бирлашган эди. Муаллиф кечаси шам ёғдусида китоб ўқиб ўтирган болани “Келгусининг куёши” деб атайди. Ҳикоя орқали ҳар бир киши илм ўрганиши, айниқса, ёшларнинг билимли бўлиши келажакда эркин ва фаровон умр кечириш учун муҳим эканлигига ишора қилади.

Учала ҳикояда ҳам ялқовликни енгиб, илм ўрганиш, яшаш йўлларини ўрганиш ва ўргатиш ғоялари илгари сурилади. Шеърларида эса табиат тасвири, ўзига бўлган ишончни кучайтириш, илм-маърифат ила ўзгаларга зиё таратиш каби фикрлар асосий ўрин тутди.

“Маориф ва ўқитгувчи” журналининг адабий материаллар матни устида ишлар эканмиз, янги ўзбек адабиёти ривожига Элбекнинг алоҳида ўрни, овози борлигига яна бир бор гувоҳ бўлдик. Мустақилликдан сўнг шоир шеърлари асосида Ҳайдарали Узоқов, Ортиқбой Абдуллаев, Улуғмурод Амоновлар томонидан нашр эттирилган тўпламларида¹ учрамайдиган “Шам”² номли шеърига дуч келдик:

¹ Э л б е к. Мунгли қушим. – Тошкент: “Халқ мероси”, 1999; Э л б е к. Танланган асарлар. – Тошкент: “Шарқ”, 1999; Э л б е к. Армуғон ёлқинлар. – Тошкент: “Турон замин зиё”, 2017.

² Э л б е к. Шам \ “Маориф ва ўқитгувчи”, 1925–1926 йил, январь, 75-бет.

*Қора қўрқинч тун узра икки кўзим,
Телмуриб ҳар томон боқар эрди,
Гоҳ-гоҳ қолмагонда сабр-тўзим,
Ёшларим тинмайин оқар эрди.*

*Қайғу, қўрқинч, борин тугатмак учун,
Ёндуруб қўйдим, келтуриб бир шам,
Ёриди кулбам, кетди кулфат, гам,
Кулди дунё менга боқиб бул дам.*

*Шодлигимдан чироқ томон боқдим,
Эҳ эссиз, борлигимга ўт ёқдим,
Шам ёниб ёғдулар сочар эрди,
Кўксини гам сари очар эрди.*

Шоир коп-коронғи тунда, ҳаёт синовларига сабри етмай, кўзларидан ёш окиб турган пайтда кайғу ва қўрқинчга барҳам бериш учун бир шам ёкади. Шам ёғдусидан унинг кулбаси ёриб, калбидаги кулфату ғами арийди. Дунё унга кулиб боққандек туюлади. Шодлигидан шамга караган эди, афсус, борлиғида ўт ёнди. Чунки шам атрофга ёғду сочгани сайин, ўзи эриб битар, ғам сари кўнглин очиб, йўқолиб борар эди. Албатта, шеърдаги шам рамзий маънода қўлланган бўлиб, бунда ижодкорнинг ўз ҳаёти, машаққатли кечмиши назарда тутилади. Ушбу шеър “Маориф ва ўқитғувчи” журналининг 1925–1926 йиллардаги 11–12-сонида босилганига қараганда ўша йилларда ёзилган. Шеърнинг тагида санаси кўрсатилмаган. Элбек деб тахаллус қўйилган, холос. Шеърда бироз умидсизлик ва ишончсизлик устунлик қилади. Бу умидсизлик ва тушкунлик жамият тақдири билан боғлиқ, албатта. Чунки шоирнинг бирон куни йўқки, халқ дардини ўйламаган, у ҳақида кайғурмаган бўлса.

Умуман олганда, туркум асарларида халқ дардини куйлаш, унинг муаммоси билан яшаш Элбек учун бир бахт эди. Шоир бу йўлда вақтини ҳам, сармоясини ҳам, ҳаттоки ўзини ҳам аямади. Элбекнинг “Шам” шеърдаги шамдек ёниб-ёниб ўзи яшаётган жамиятга нур сочди-ю, эриб кетди. Элбекнинг мустабид тузум замонида катағонга учрашининг сабаби ҳам ватанига содиклиги, унга меҳр-мухаббатининг юксаклиги эди.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Элбекнинг “Маориф ва ўқитғувчи” журналининг 1925 йилги сонларида нашр этилган туркум асарлари тасниф ва таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется и классифицируется цикл произведений Эльбека, опубликованные в номерах 1925 года журнала “Маориф ва ўқитғувчи” (“Образование и учитель”)

RESUME. The article classifies and analyzes a series of works by Elbek, published in the 1925 issue of the magazine “Education and Teacher”.

Таянч сўз ва иборалар: журнал, хикоя, шеър, мавзу, тасниф, таҳлил.

Ключевые слова и выражения: журнал, рассказ, стихотворение, тема, классификация, анализ.

Key words and word expressions: journal, story, poem, subject, classification, analysis.

МУНДАРИЖА

Тилшунослик

Ё.Одилов. Тил ва тафаккурнинг ўзаро муносабати.....	3
Д.Лутфуллаева. Тижорат объектлари, истеъмол товарларига ном танлашдаги муаммолар	11

Адабиётшунослик

Д.Куროнов. “Ўткан кунлар”нинг уқилиши масаласига доир.....	16
Я.Қосим. Абдулла Ориповнинг илк лирикасида рамзий-метафорик образлар...24	
М.Худойкулов. Ўзбек ҳажвий матбуотининг илк нашрлари.....	31

Шукрулло таваллудининг 100 йиллиги

С.Тўлаганова. Ёзувчи кечинмаларининг бадиий ифодаси.....	37
М.Қўчқорова. Шукрулло ҳаёти ва ижодининг ўзбек ва турк адабиётшуносликларида ўрганилиши.....	41

Илмий ахборот

А.Эшонбобоев. “Лисон ут-тайр” рус шарқшунослари талқинида.....	45
И.Исмоилов. Доро ва Искандар можароси тасвирининг генезиси.....	51
Р.Шарипов, Н.Хўжаева. Фитратнинг “Мунозара” асарида таълим-тарбия масалалари	56
Б.Ражабова. “Мажолис ун-нафоис”да маданий муҳит тасвири.....	61
Р.Муллахўжаева. Ғафур Ғулом шеърлятида кўёш образининг маъно кирралари.....	66
М.Ёдгорова. “Олтин зангламас” романидаги мактублар.....	70
М.Худоёрова. Навоий китъаларидаги баъзи тасаввуфий тушунчалар ҳақида.....	75
Ҳ.Шокирова, Ш.Содиқова. Навоий “Хамса”сига ишланган миниатюралар ҳақида.....	78
Ю.Бабакулов. Адабий асарда психологик образ тасвири.....	82
О.Абдуллоев. Усмон Азим шеърларида рамзий тасвир	87
Г.Соатова. “Маориф ва ўқитғувчи” журнали ва Элбек ижоди	89
Г.Зойирова. Саккизлик жанрининг ифода имкониятлари	92
Ҳ.Закирова. Гипотаксис қисмларининг синсемантик белгиси.....	96
О.Турсунова. Фонетик воситаларнинг насрий матндаги поэтик хусусиятлари.....	101
Н.Алламуратов. Қорақалпоқ тилида компонентли юридик терминларнинг тузилиши.....	104
Н.Маҳмудова. Телекоммуникация терминларининг мавзуй гуруҳлари.....	108
Н.Бойназарова. Фольклор терминлари ўртасидаги семантик муносабатлар.....	112
К.Юсупова. Реклама матнида императивлик ифодаланишининг прагматингвистик масалалари.....	116
Д.Ҳакимов. Ўзбек тилига хориж сўзлари кириб келишининг таснифий таҳлили.....	120

Фанимиз захматкашлари

Ҳ.Ҳомидий. Нуктадон адабиётшунос.....	124
---------------------------------------	-----

Танқид. Такриз. Библиография

А.Раҳмонкулов, Б.Жабборов. Халқ шеваларига оид яна бир луғат.....	126
---	-----

Илмий ҳаёт

Маматқул Жўраев	128
-----------------------	-----